

תולדות השראת שכינה (יב) / משכן – לכתחילה או בדיעבד (חלק ב)

עד שיודע לכל באי העולם כי אתה הוא המלך?!
אמר להם: בני, אותם בשר ודם צריכים לכל זה,
אבל אני איני צריך, כי אין לפני לא אכילה ולא
שתייה, ואיני צריך מאור, ועבדי יוכיחו, כי השמש
והירח מאירים לכל העולם, ואני משפיע עליהם
מאורי, ואני אשגיח עליכם לטובה בזכות אבותיכם.
אמרו ישראל לפני הקב"ה: רבונו של עולם, אין
אנחנו מבקשים את האבות, כי אתה אבינו אברהם
לא ידענו וישראל לא הכירנו (על פי ישעיהו ס"ג, טז). אמר
להם הקב"ה: אם כן עשו מה שאתם חפצים, אלא
עשו אותם כאשר אני מצווה אתכם

(מדרש אגדה מהד' בובר, שמות כ"ז, א).

חטא העגל הוכיח כי עם ישראל אינו מסתפק בעבודת ה'
במחשבה ובלב, אלא זקוק לאמצעים מוחשיים, כדרך
שרגילים אומות העולם.¹ על פי המדרש, המשכן הנו מענה
א-לוהי לדרישה זו (אף על פי שהקב"ה אינו זקוק לכך כלל
ועיקר)²; אך גם בהיענות זאת מדגיש הקב"ה כי הדבר צריך
להיעשות באופן המדויק שבו הוא עצמו מצווה. בהמשך
השיעור נרחיב יותר על נושא זה.

3. קירוב מחודש לאחר החטא

דבר אחר: 'ויקחו לי תרומה', הדא הוא דכתיב 'אני
ישנה ולבי ער' (שיר השירים ה', ב), אמרה כנסת ישראל:
אני ישנתי לי מן הקץ אלא הקב"ה ער... אני ישנה מן
המצות אבל זכות אבותי עומדת לי ולבי ער... אני
ישנה ממעשה העגל [נתייאשתי שהוא ח"ו לא
יתרצה עוד], ולבי ער והקב"ה מרתיק [לשון הכאה
ודפיקה] עלי, הוי 'ויקחו לי תרומה'. 'פתחי לי אחותי
רעיתי' (שם), עד מתי אהיה מתהלך בלא בית... אלא
עשו לי מקדש שלא אהיה בחוץ

(שמות רבה לג ג; בסוגריים מרובעים – הערות של נ' ליבוביץ).

מדרש זה מתמקד בייאווה של כנסת ישראל מריחוקה
מהקב"ה בעקבות החטא, ורואה במלאכת המשכן דרך שנתן
לה הקב"ה להתקרב אליו מחדש.

4. המשכן כצמצום השראת השכינה – שיטת ספורנו

בכמה וכמה מקומות בפירושו לתורה מייצג ספורנו עמדה
הרואה במשכן צמצום קיצוני בהשראת השכינה יחסית
למצבאות האידאלית שקדמה לו. באופן המפורט והמפורש

בשיעור הקודם עסקנו במחלוקת בדבר העיתוי של ציווי
מלאכת המשכן, בראיות לשתי הדעות, ובמשמעות התוכנית
של השיטה כי הפרשיות נכתבו כסדר המאורעות, שלפיה
בניין המשכן הוא לכתחילה. בשיעור זה ברצוננו לבחון את
המשמעות הרוחנית של הדעה כי הציווי על המשכן בא
לאחר חטא העגל.

א. המשמעות הרוחנית של הציווי על המשכן בעקבות החטא

נבחן את הדעות השונות במדרשים ובראשונים בעקבותיה
של נחמה ליבוביץ (עיונים לספר שמות, עמ' 337 ואילך).

1. עדות כי שכינה שורה בישראל

'ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם'. אימתי נאמר למשה
הפרשה הזו של משכן? ביום הכפורים עצמו. אף על
פי שפרשת המשכן קודמת למעשה העגל, א"ר יהודה
בר' שלום: אין מוקדם ומאוחר בתורה שנאמר 'נעו
מעגלותיה לא תדע' (משלי ה', ו), מטולטלות הן שביליה
של תורה ופרשותיה, הוי: ביום הכפורים נאמר
למשה 'ועשו לי מקדש'. מנין? שכן עלה משה בששה
בסיון ועשה ארבעים יום וארבעים לילה, ועוד עשה
ארבעים ועוד עשה ארבעים, הרי מאה ועשרים,
ואתה מוצא שביום הכפורים נתכפר להם, ובו ביום
אמר לו הקדוש ב"ה 'ועשו לי מקדש ושכנתי
בתוכם', כדי שידעו כל האומות שנתכפר להם
מעשה העגל. ולכן נקרא 'משכן העדות' (שמות ל"ח,
כא), שהוא עדות לכל באי העולם שהקב"ה שוכן
במקדשכם. אמר הקדוש ב"ה: יבא זהב שבמשכן
ויכפר על זהב שנעשה בו העגל שכתוב בו 'ויתפרקו
כל העם את נזמי הזהב' וגו' (שם ל"ב, ג), ולכן מתכפרין
בזהב 'וזאת התרומה אשר תקחו מאתם זהב', אמר
הקב"ה: 'כי אעלה ארוכה לך וממכותיך ארפאך'
(ירמיהו ל', יז)
(תנחומא תרומה סימן ח).

כלומר: תכלית הקמת המשכן היא להודיע לעולם כולו
שהקב"ה שוכן במקדש, בקרב ישראל, למרות חטא העגל.

2. היענות לצורך האנושי באמצעי עבודה מוחשיים

'ועשית את המזבח עצי שטים' (שמות כ"ז, א). וכל ענין
המנורה והשלחן והמזבח והקרשים והאהל והיריעות
וכל כלי המשכן מפני מה? אמרו ישראל לפני
הקב"ה: רבונו של עולם, מלכי הגוים יש להם אהל
ושלחן ומנורה ומקטר קטורת, וכן הוא תכסיסי
המלוכה, כי כל מלך צריך לכך, ואתה הוא מלכנו
גואלינו מושיענו, לא יהיה לפניך תכסיסי המלוכה,

1 ראה לדבר, שבני ישראל ביקשו את העגל על רקע העדרו של משה
(שמות ל"ב, א) וכתחליף לו.

2 רעיון דומה עולה גם מסימו של התנחומא שהוא לעיל, לפיו העבודה
המעשית של בניין המשכן, בה עצמה טמונה התרופה והארוכה למכה.

ישראל, כי אמנם בסוף ארבעים יום הראשונים נתן הלוחות מעשה א-להים לקדש את כולם לכהנים וגוי קדוש ככל דברו הטוב, והמה מרו והשחיתו דרכם ונפלו ממעלתם, כמו שהעיד באמרו 'ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב' (שם ל"ג, ו).

בדבריו מציין ספורנו שתי ירידות משמעותיות בדרגתם של ישראל בעקבות חטא העגל. שינוי אחד, המצוין כאן ברמז בלבד, קשור לציווי על מזבח אדמה, האמור מיד לאחר מעמד הר סיני:

מִזְבַּח אֲדָמָה תַעֲשֶׂה לִי וְזָבַחְתָּ עָלָיו אֶת עֹלֹתֶיךָ וְאֶת שְׁלֵמֶיךָ אֶת צֹאנֶיךָ וְאֶת בְּקָרְךָ בְּכָל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֶזְכִּיר אֶת שְׁמִי אָבוֹא אֵלֶיךָ וּבְרַכְתִּיךָ. וְאִם מִזְבַּח אֲבָנִים תַעֲשֶׂה לִי לֹא תִבְנֶנָּה אֶתְהֶן גְּזִית כִּי חֲרָבְךָ הִנְפַת עָלֶיךָ וְתַחֲלִלְהָ. וְלֹא תַעֲלֶה בְּמַעֲלַת עַל מִזְבְּחִי אֲשֶׁר לֹא תִגָּלָה עֲרוֹתְךָ עָלָיו (שמות כ, כ-כב).

ספורנו (שם) מבאר ציווי זה כמציאות אידאלית של עבודת ה' באמצעים צנועים ופשוטים:

מזבח אדמה תעשה לי – וגם כן לא תצטרך לעשות היכלות של כסף וזהב ואבנים יקרות למען אקרב אליכם, אבל יספיק מזבח אדמה... לא תצטרך למשוך השגחתי אליך באמצעיים של זהב וכסף וזולתם כי אמנם אני אבא אליך וברכתך.

לא תבנה אתהן גזית – ליפותן.

ולא תעלה במעלות – אף על פי שלא אטריחך לעשות מלאכות ויפויים לשכני בתוכם, מכל מקום השמר מלנהוג קלות ראש במזבח³.

השינוי השני שהוא מתאר הוא מעבר העבודה מהבכורות לכהנים, כדבריו בביאורו המקורי למצוות וידוי מעשר (בסוגריים מרובעים – הערת המהדירים במהד' מוסד הרב קוק):

בחטאינו ובעונות אבותינו הושרה העבודה מהבכורות, אשר להם היו ראיות תרומות ומעשרות, כאמרו 'ואטמא אותם במתנותם, בהעביר כל פטר רחם' (יחזקאל כ, ט), וזהו וידוי מעשר [שמתוודים על החטא שבגללו הועברה העבודה מהבכורים לשבט לוי] שהזכירו רבותינו ז"ל (מעשר שני פ"ה מ"ח) (פירושו לדברים כ"ו, ג).

ובאותו הקשר פירש גם את מצוות נסכים:

לעשות ריח ניחוח... והקריב המקריב. הנה עד העגל היה הקרבן 'ריח ניחוח' בזולת מנחה ונסכים, כענין בהבל (בראשית ד, ד) ובנח (שם ח, כא) ובאברהם (שם ל"ב, ז),

ביותר פורס ספורנו את שיטתו זו בפירושו לעלייה הראשונה של משה להר סיני (פירושו לשמות כ"ד, יח; בסוגריים מרובעים – הערות המהדירים במהד' מוסד הרב קוק):

ויהי משה בהר – בכל פעם שעלה שם מכאן ואילך שהם ארבעים יום וארבעים לילה, כימי יצירת הולד (נידה ל ע"א), לקנות תחתיה שם הויה נכבדת, ראויה לשמוע מפי הרב מה שלא ישיגהו זולתו, כמו שהעיד באמרו 'כי קרן עור פניו בדברו אתו' (שמות ל"ד, כט), וקלקל זה חטאם בסוף ארבעים יום ראשונים [ב"ז בתמוז (תענית כח ע"ב)], בעת שהיה ראוי להשיגו, כאמרו 'לך רד כי שחת עמך' (שמות ל"ב, ז).

ובאמצעיים [מ"ח תמוז עד כ"ט אב] כפי הקבלה (סדר עולם רבה פרק ו) שהיו בכעס ולא זכו ליהנות מקרני ההוד, והושג זה [קרני ההוד] בארבעים יום אחרונים, ובהם נצטווה על מלאכת המשכן, כמו שביאר באמרו 'ואל הארון נתן את העדות אשר אתן אליך' (שמות כ"ה, כא), וזה לא נתקיים בלוחות ראשונות שלא באו לשום ארון אלא שבריהם בלבד בלתי עדות, כאמרם ז"ל (פסחים פז ע"ב): לוחות נשברו ואותיות פורחות, וזה בעצמו ביאר באמרו 'ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם' (שמות כ"ה, ח), לא כמו שיעד קודם לכן, באמרו 'מזבח אדמה תעשה לי... בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך' (שם כ, ט) אבל עתה יצטרך לכהנים, וזה בעצמו התבאר באמרו 'ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך' (שם כ"ה, א) והנה לא נבחר שבט לוי לשרת עד אחרי מעשה העגל, כמו שהעיד באמרו 'בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי... לשרתו ולברך בשמו' (דברים י, ח).

אמר אם כן שבכל פעם שעלה משה להר שהה ארבעים יום וארבעים לילה, והפעם אשר בה הושג זה התכלית היתה הפעם האחרונה לכולם, שבה צווה על מלאכת המשכן, ואחר שסיים מלאכת המשכן ובגדי כהונה והקטורת ושמן המשחה, ביאר שבסוף הראשונים נתן הא-ל יתברך הלוחות הראשונות, ולא סיבב הוא יתברך שום איחור, כי לא עינה מלבו (על פי איכה ג, ג), אלא שישאל השחיתו ענינם כאמרו 'כי שחת עמך' (שמות ל"ב, ז), ובאמצעיים כפי קבלת רבותינו ז"ל היתה פרשת 'ראה אתה אומר אלי' (שם ל"ג, יב) ו'פסל לך' (שם ל"ד, א), ובשלישית היה כל העניין שסיפר באמרו 'ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה... ויכתוב על הלוחות' (שם, כח), וירד אז עם קרני ההוד (שם, כט), וצוה על מלאכת המשכן (שם ל"ה, ד).

וכן כתב בתחילת פרשת העגל (פירושו לשמות ל"א, יח):

3 הסתייגות דומה מעושר ופאר חיצוני מביע ספורנו בפירושו לשמות ל"ח, כד: "כל זהבה – העיד על קצבת הזהב והכסף והנחשת שנכנסה במלאכת המשכן שהיה דבר מועט מאד בערך אל העושר שהיה בבית ראשון כמבואר בספר מלכים (מל"א ו', כ-לה; ז', מח-נ), ויותר ממנו העושר שהיה בבנין הורודוס (סוכה נא ע"ב), ועם כל זה יותר התמיד מראה כבוד ה' במשכן של משה ממה שהתמיד במקדש ראשון, ולא נראה כלל במקדש שני, ובזה הורה שלא קצבת העושר וגודל הבנין יהיו סבה להשרות השכינה בישראל, אבל רוצה ה' את יריאיו ומעשיהם לשכנו בתוכם".

אחר שסיפר מה היה הטוב שהושג בסוף כל הפעמים ששהה משה בהר ארבעים יום, פירש הטעם מפני מה לא הושג התכלית שיעד הא-ל יתברך במתן תורה, באמרו 'אתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש' (שם י"ט, כו) ובאמרו 'מזבח אדמה תעשה לי... בכל המקום... אבא אליך...' (שם כ, כא) עד שהוצרך לעשות משכן, והודיע שקרה זה בסיבת רוע בחירת

מִשֶׁה הָאֱהָלָה יָרַד עִמּוֹד הָעֵנָן וְעָמַד פָּתַח הָאֱהָל וְדָבַר
עִם מִשֶׁה... וְקָם כָּל הָעָם וְהִשְׁתַּחֲוּוּ אִישׁ פָּתַח אֱהָלוֹ.
וְדָבַר ה' אֶל מִשֶׁה פְּנִים אֶל פְּנִים כַּאֲשֶׁר יְדַבֵּר אִישׁ אֶל
רֵעֵהוּ וְשָׁב אֶל הַמַּחֲנֶה וּמְשָׁרְתוֹ יְהוֹשֵׁעַ בֶּן נֹון נָעַר לֹא
יָמִישׁ מִתּוֹךְ הָאֱהָל (שמות ל"ג, ז-יא).

המפרשים נחלקו בהבנת היחס בין אוהל זה לבין המשכן, המכונה, כידוע, אף הוא "אוהל מועד". רש"י (שם, יא) רואה באוהל משה תחליף זמני עד הקמת המשכן. אונקלוס, לעומתו, מבחין בין הצירוף "אהל מועד" ככינוי למשכן, שאותו הוא מתרגם "משכן זמנא", ובין "אהל מועד" של משה, המתורגם "משכן בית אולפנא" (שם, ז).⁸ לפי התרגום, ייתכן שאוהל משה התקיים במקביל למשכן, ושאליו הלך משה עם שבעים הזקנים (במדבר י"א, טז, כד-כו) ועם יהושע (דברים ל"א, יד-טו). מה מייצג אוהל זה? בלשונו של הרב אביה הכהן: "ניגודו של העגל והמקדש שעמו, הוא אוהל נבואה ללא כל אמצעי פולחני. אוהל זה מלמד שהאדם אינו זקוק לכסף וזהב, או אמצעים חומריים אחרים, כדי להגיע לדרגה של נבואה". בניגוד למשכן – היכל כסף וזהב, המייצג את עבודת ה' שלאחר החטא – מייצג אוהל מועד של משה את העבודה בדרך פשוטה וצנועה, כפי הדרגה שבה היו ישראל לאחר מעמד הר סיני.

באופן דומה הוא מבקש להסביר גם את עניינו של ארון העץ שנצטווה משה להכין לקראת קבלת הלוחות השניים: "בָּעֵת הַהִוא אָמַר ה' אֵלַי פָּסַל לִי שְׁנֵי לוחֹת אֲבָנִים כְּרָאשֵׁינִים וְעֶלְהָ אֵלַי הָהָרָה וְעִשִׂיתָ לִי אֲרוֹן עֵץ" (דברים י', א). אף כאן נחלקו הראשונים אם היה זה ארון זמני, שהוחלף עם הקמת המשכן בארון מצופה זהה שעשה בצלאל (דעת הרמב"ן), או שמא שימשו שני הארונות במקביל באופן קבוע: ארונו של בצלאל היה במשכן, ובארון שעשה משה ניתנו שברי הלוחות, והוא יצא עם ישראל למלחמה (כך שיטת רש"י) (וראה שיעור 5). הרב הכהן מציע לפרש את ההבדל בין שני הארונות על פי דרכו:

כפי שניסינו להבין מה בין שני אוהלי מועד שנזכרו, כך ננסה להסביר את ההבדל המהותי בין שני הארונות. הארון בספר דברים הוא ארון פשוט שיייעודו הוא כשמו – ארון. היותו עשוי עץ ולא זהב אינו מקרי. הארון שנעשה על ידי בצלאל הוא חלק ממעשה המשכן, שרבים מכיוונו הם כלי כסף וזהב; ואילו הארון שנזכר בסוף מעשה העגל, לא ייתכן שיהא עשוי מזהב, משום שעיקר המסר של הכתוב הוא נגד כלי פולחן העשויים ברוב פאר מכסף ומזהב.⁹

וכענין 'וישלח את נערי בני ישראל, ויעלו עולות וזבחו זבחים שלמים לה' פרים' (שמות כ"ד, ה), לא זולת זה, ובחטאם בעגל הצריך מנחה ונסכים לעולת התמיד שהיא קרבן צבור, ומאז שחטאו במרגלים הצריך מנחה ונסכים להכשיר גם קרבן יחיד

(פירושו לבמדבר ט"ו, ג-ד).⁴

חטא העגל וציווי עשיית המשכן שבא בעקבותיו חוללו, אם כן, לדעת ספורנו, כמה וכמה שינויים במהותה ובאופייה של השראת שכינה. המציאות האידאלית היא המציאות שמתארת התורה בעקבות מעמד הר סיני: קרבת ה' מושגת בעבודה עממית, על מזבחות אדמה, לא בהיכלי כסף וזהב; העובדים הם הבכורות – נציגי "ממלכת כהנים וגוי קדוש" של כל משפחה; השראת שכינה אינה מוגבלת למקום אחד, אלא "בְּכֹל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֶזְכֵּר אֶת שְׁמִי אָבוֹא אֵלַיךְ וּבִרְכֻתֶיךָ";⁵ ובמצב זה עולים הקרבנות לריח ניחוח גם בלא מנחה ונסכים.

החטא שינה מציאות זו מן הקצה אל הקצה. לפי תפיסתו של ספורנו, הקשר בין המשכן לחטא אינו רק כרונולוגי, אלא גם סיבתי: בעקבות החטא הותנתה עבודת ה' למשכן – דבר שקודם לכן לא היה בו צורך. המשכן הנו צמצום משמעותי ביותר בהתגלות הא-לוהית: ההתגלות "בכל המקום אשר אזכיר את שמי" על ידי מזבחות אדמה פשוטים מוחלפת בהתגלות במקום אחד בלבד, שהוא היכל כסף וזהב; העבודה בבכורות המייצגים את כל משפחות העם מומרת במשפחה אחת שנבחרה לכהונה; והקרבנות אינם עולים עוד לריח ניחוח בלא מנחה ונסכים. השראת שכינה אידאלית היא, לדעת ספורנו, עממית וכללית: היא מיועדת לכול, אפשרית במקומות רבים – אולי אפילו בכל מקום – ומושגת באמצעים פשוטים. בעקבות החטא, וכתוצאה ישירה שלו, נצטמצם גילוי שכינה למקום אחד ולמשפחה אחת.

אין זה המקום לעמוד על ההשלכות הרוחניות מרחיקות הלכת של תפיסה זו. במסגרת זו נסתפק בפרשנות שהציע הרב אביה הכהן,⁶ על פי דרכו של ספורנו,⁷ לשני אירועים אחרים שהתרחשו בעקבות חטא העגל.

לאחר תיאור העונש על חטא זה, מספר הכתוב כי משה נטה את 'אוהל מועד' הרחק מן המחנה:

וּמִשֶׁה יָקַח אֶת הָאֱהָל וְנָטָה לוֹ מִחוּץ לַמַּחֲנֶה הַרְחֵק מִן הַמַּחֲנֶה וְקָרָא לוֹ אֱהָל מוֹעֵד וְהָיָה כָּל מִבְּקֶשׁ ה' יֵצֵא אֶל אֱהָל מוֹעֵד אֲשֶׁר מִחוּץ לַמַּחֲנֶה... וְהָיָה קָבָא

4 תפיסה דומה מצינו בפירושו על מצוות חלה (במדבר ט"ו, כ): "אחר חטא המרגלים הצריך גם החלה, למען יהיו ראויים שתחול ברכה בבתיהם".

5 ועיין ספר המצוות מצוות עשה כ, שם מבאר הרמב"ם כי פסוק זה מתייחס להיתר הבמות.

6 "נגד המקדש – מעשה העגל", בית מקרא קנ, שנה מב, ניסן-סיון תשנ"ז, עמ' 257-271.

7 אם כי בניגוד לספורנו, הרב הכהן אינו מנסה "ליצור הרמוניה... בין מצוות המשכן ובין פרשת א-להי הכסף" (כלשונו שם), אלא מותיר את הסתירה כפי שהיא, ורואה בשתי הפרשות שתי בחינות שונות בעבודת ה'.

8 וכן איתא במדרש הגדול על שמות ל"ו, ז: "היינו דכתיב 'ומשה יקח את האהל' – זה בית מדרשו של משה".

9 אפשר שיש בדין זה כדי להאיר את ההיבט הרעיוני בשיטות רש"י ורמב"ן בעניין שני הארונות.

כפי שראינו בשיעור 9, הרמב"ן רואה את עיקר תכליתו של המשכן בהשראת שכינה ובהידברות בין הא-ל לאדם (ולא בעבודת האדם שם). לפיכך התקין משה מיד ארון עץ ואוהל נבואה – אוהל מועד אשר מחוץ למחנה, המיועד כל כולו להידברות עם ה' ולגילוי דברו – אשר ימלאו זמנית את עיקר תפקידו של המשכן, עד שייבנה בשלמותו, לכל כלי ולכל

בעגל ובני לוי לא טעו הבדלים המקום' (רש"י דברים י'; ח).

בשל חטא העגל, שונו פרטים מסוימים בציווי המשכן, ולכן רש"י מפרש את הפרשיות שלא כסדרן: 'אין מוקדם ומאוחר בתורה, מעשה העגל קודם לציווי מלאכת המשכן ימים רבים היה, שהרי ב"ז בתמוז נשתברו הלוחות, וביום הכיפורים נתרצה הקב"ה לישראל, ולמחרת התחילו בנדבת המשכן והוקם בא' בניסן...' (רש"י לשמות ל"א, יח).

שיטת רש"י איננה רואה במעשה העגל סיבה לציווי המשכן, אלא מעוניינת בהשפעת מעשה העגל על פרטים מסוימים בציווי, כגון מי יתעסק בבנייתו, מי ישרת בו, איזה קרבנות יקריבו שם וכדומה. נשאר השאלה: לשיטתו של רש"י, מדוע לא נכתבו הפרשיות כסדרן, מדוע התורה הקדימה את ציווי המשכן למעשה העגל?

כוונת רש"י ב'אין מוקדם ומאוחר בתורה' היא שסידור הפרשיות בתורה נקבע על ידי קשר רעיוני ולא בהכרח על ידי הסדר הכרונולוגי. לשיטת רש"י, פירוש הרמב"ן על הקשר הרעיוני בין המשכן ומתן תורה איננו עומד בסתירה, אלא מקבל משנה תוקף. התורה כוונתה מקדימה את ציווי המשכן, למרות שניתן למשה אחרי מעשה העגל, ומצמידה אותו לפרשיות הר סיני כדי להדגיש את הקשר ביניהם. בכל הנוגע לחשיבות המקדש לכתחילה, כהמשך למתן תורה, אין כלל הכרח להגיע למסקנה שרש"י והרמב"ן חולקים. לפי שיטת רש"י יוצא שרעיון המקדש עולה כבר בפרשת משפטים, לפני חטא העגל, אבל פרטי אותו 'בית ה' ' עדיין לא נאמרו. איננו יודעים מה היתה התכנית המקורית לבניין המשכן אלמלא חטאו ישראל בעגל (ייתכן ש'נשברו' תוכניותיו המקוריות יחד עם הלוחות). בעקבות חטא העגל, ואולי כחלק מכפרתו, שונתה התכנית הראשונית של ציווי המשכן, וכמה פרטים בו השתנו בהתאם. שיטת רש"י איננה נובעת משלילת הרעיון של מקדש לכתחילה, אלא משיטתו הפרשנית הגורסת ש'אין מוקדם ומאוחר בתורה' (כשיטתו בכל התורה), ורואה את ציווי המשכן כקשור הן למעמד הר סיני והן לחטא העגל.

שיטת הרמב"ן סוברת שלא אומרים 'אין מוקדם ומאוחר בתורה' (כשיטתו בכל התורה) אלא בדלית ברירה. הואיל ואין ראיה ברורה בפרשיות של ציווי המשכן, המחייבת אותנו לפרשם כ'כפרה' על חטא העגל, מעדיף הרמב"ן להשאיר את הפרשיות כסדרן.

אכן, גם האוחז בשיטה השנייה, שציווי המשכן קדם לחטא העגל, ימצא הבדלים רבים בין הציווי של ה' למשה בפרשות תרומה ותצוה לבין הציווי של משה לבני ישראל וביצועו – לאחר החטא – בפרשות ויקהל ופקודי. הנה שלוש דוגמות:

א. הזוהר ריש ויקהל (קצה ע"א) עומד על כך שבציווי נאמר "מֵאֵת כָּל אִישׁ אֲשֶׁר יִדְבְּנֶנּוּ לְבָן" (שמות כ"ה, ב) – וערב רב בכלל, שכן בשלב זה נועד המשכן להיות מרכז לאנושות

5. חטא העגל משפיע על ציון המשכן – שיטת רש"י

בשיעור הקודם ראינו כי רש"י משתמש, בעקבות התנחומא, בכלל "אין מוקדם ומאוחר בתורה", ומפרש כי חטא העגל קדם לציווי על מלאכת המשכן – בניגוד לרמב"ן, המפרש את הפרשות כפי סדרן בכתוב. כיצד משפיע פירוש זה על עמדתו של רש"י בהבנת ציווי המשכן בכללותו? האם הדבר מחייב אותו לפרש כי המשכן הוא בדיעבד בלבד (כדרך שעשה ספורנו, הנוקט כזכור באותה פרשנות כרונולוגית), וכנגד כל הראיות שראינו בשיעור הקודם להיות המשכן לכתחילה?

בעניין זה אני מבקש ללכת בעקבות הרב מנחם ליבטאג במאמרו "המשכן – לכתחילה או בדיעבד" (דף קשר 327, פרשת פקודי, אדר ב' תשנ"ח), הקובע כי רש"י, כמו הרמב"ן (ובניגוד לספורנו), סבור שבניין המשכן היה לכתחילה, והמחלוקת ביניהם היא במישור הפרשנות הכרונולוגית בלבד. הנה חלק מדבריו (ההדגשות במקור):

ננסה להוכיח שגם לשיטת רש"י רעיון המשכן (והמקדש) הוא לכתחילה, ושהמחלוקת בין שתי השיטות מצטמצמת להבנת הסיבות לפרטים מסוימים בציווי המשכן...

פירוש הרמב"ן מדגיש את הסמיכות והקשר שבין ציווי המשכן להתגלות ה' בהר סיני, ולכן הפרשיות כסדרן...

פירוש רש"י לעומתו, מדגיש את הקשר שבין ציווי המשכן וחטא העגל. נציין כמה דוגמאות לקשר שראה רש"י בין הציווי לחטא העגל:

1) הצורך במחצית השקל למניית העם (בתחילת פרשת כי-תשא): 'ונתת אתו על עבודת אהל מועד'. למדת שנצטווה למנותם בתחילת נדבת המשכן אחר מעשה העגל, מפני שנכנס בהם מגפה...' (רש"י שמות ל', טז).

2) קרבן אהרן בציווי המילואים שבפרשת תצוה: 'פר אחד' לכפר על מעשה העגל שהוא פר' (רש"י שמות ל"ט, א).

3) בחירת נכדו של חור לבניית המשכן – 'בצלאל בן אורי בן חור', נזכר זקנו של בצלאל... לפי שנהרג במעשה העגל ומלאכת המשכן באה לכפר על אותו עון לכן נזכר חור עליה' (חזקוני שם ל"א, ב).

4) בחירת אהרן ובניו (ושבט לוי כולו) לעבוד במשכן (במקום הבכורות): 'בעת ההיא הבדיל ה' את שבט לוי' – בשנה הראשונה שיצאתם ממצרים וטעיתם

עבודתו. ברם, לאחר שהושלמה מלאכת המשכן, שוב לא היה צורך בארון העץ, שהרי לשיטתו המשכן הוא לכתחילה לגמרי, ללא שום צד בדיעבד, ואין בארון העץ כדי לבטא דבר מה שאינו מתבטא במשכן השלם. באשר לרש"י, בסעיף הבא נראה כי לדעתו יש במשכן שני רבדים: רובד לכתחילה, שאינו קשור לחטא העגל; ורובד בדיעבד, הכולל השפעות של חטא זה על צביונו של המשכן. לפי זה, אכן יש מקום לקיים במקביל את שני הארונות: ארון העץ, המבטא את המציאות האידאלית של השראת שכינה; וארון הזהב, המייצג את המציאות שלאחר החטא. אמנם יש בהצעה זו גם קשיים לא-מעטים, ואכמ"ל.

ומה שהזכיר בכאן זה בראש התרומה לרמוז שכבר נמחל להם עון העגל שהיה של זהב, ומפני זה הזכירו הכתוב בראש לכל שאר התרומה... ומפני זה נצטוו משה בכאן בתרומת המשכן ומצוה זו היתה למחרת של יום הכפורים, ואף על פי שהעון ההוא קודם למעשה המשכן שהרי העון היה בתמוז ומעשה המשכן היה לאחר יום הכפורים בסמוך, מכל מקום התורה שכל דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום רצתה להקדים ענין מעשה המשכן שהוא הכפרה קודם שיזכיר העון ההוא כי כן מדתו של הקב"ה שמקדים רפואה למכה, וכענין שדרשו רז"ל (מגילה יג ע"ב) הקב"ה בורא רפואה לישראל תחלה ואחר כך מכה אותם שנאמר 'כרפאי לישראל ונגלה עון אפרים' (הושע ז, א). וכדי לרמוז שכבר נמחל להם לגמרי על כן הזכיר מלת 'זהב' תחלת התרומה ללמדך כי במה שחטאו נתרצו וכן הוא אומר 'ברעתם ישמחו מלך' (שם, ג) (פירושו רבנו בחיי לשמות כ"ה, ו).

כלומר: ברוב חסדיו הקדים הקב"ה את המשכן, כתרופה לחטא העגל, אף שבמציאות קדם החטא.

ג. ההקבלה בין המשכן לעגל

להלן ברצוננו להרחיב מעט יותר על היבט אחד של השפעת חטא העגל על צביונו של המשכן. ברם, קודם לכן עלינו להתודע לדבר מה נוסף, והוא: ההקבלה הספרותית הברורה שמקבילה התורה בין שני המעשים.

במעשה המשכן יש הקבלות רבות למעשה העגל.¹³ שניהם מבוססים על נדבת ישראל, בשניהם ממלא אהרן תפקיד מרכזי, וגם התהליך מקביל: העם אומר לאהרן "עֲשֵׂה לָנוּ אֱלֹהִים" (שמות ל"ב, א), ולהבדיל מצווה ה' "וְעָשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ" (שם כ"ה, ח); נאספת תרומה לצורך המפעל (שם ל"ב, ב-ג; ל"ה, ד - ל"ו, ז); ובסופו של דבר מושלם המפעל – העגל (שם ל"ב, ד), ולהבדיל המשכן (שם ל"ז-ל"ט) – ונחנך בחגיגה גדולה (שם ל"ב, ה; ויקרא ח"ט; במדבר ז).

מלבד ההקבלות התוכניות, יש גם הקבלות לשוניות רבות:

א. סיפור העגל פותח ב"וַיִּקְהַל הָעָם עַל אֶהְרֹן" (שמות ל"ב, א), ותיאור עשיית המשכן – ב"וַיִּקְהַל מֹשֶׁה אֶת כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שם ל"ה, א).

ב. בשתי התרומות חוזרת לשון הַבָּאָה: בעגל – "וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אֶהְרֹן פְּרָקוּ נְזָמֵי הַזֶּהָב... וְהָבִיאוּ אֵלַי... וַיָּבִיאוּ אֶל אֶהְרֹן" (ל"ב, ב-ג); ובתרומת המשכן חוזרת לשון זו 14 פעמים בפרקים ל"ה-ל"ו.

ג. את התרומה לעגל מביא "כל העם" (ל"ב, ג), ואת תרומת המשכן מביאים "כל נדיב לב" (ל"ה, ה, כב), "כל איש אשר נשאו לבו וכל אשר נדבה רוחו אתו" (שם, כא), "כל איש" (שם, כב-כג), "כל אשר נמצא אתו" (שם, כד), וכן הלאה.

כולה; ואילו בעקבות החטא הצטמצם המשכן לישראל בלבד, ובעשייה נאמר "קָחוּ מֵאֲתָכֶם" (שם ל"ה, ה) – ולא מערב רב, שהחטיאו את ישראל בעגל.¹⁰

ב. לפני החטא נאמר "וְאִתְּם תְּהִי לִי מִמְלַכֶּת פְּהַיִּים וְגוֹי קְדוֹשׁ" (שמות י"ט, ו), והעבודה הייתה בבכורות, אך לאחר החטא נבחרו לשרת אהרן ובניו בלבד.¹¹ כבר ציינו זאת בדעת ספורנו, אך ברור כי הדבר נכון לא רק לשיטתו.

ג. אברבנאל – הנוקט (בפירושו לסוף פרשת משפטים) בשיטת הרמב"ן, כי ציווי המשכן קדם לחטא – טוען כי גם מצוות הקרבנות נתחדשה בעקבות חטא העגל:

...הנה ישראל כשיצאו ממצרים ובאו לפני הר סיני ושמעו התורה והמצוות, לא ציום ה' דבר מענין הקרבנות, אבל ציום ענייני האמונות והמעשים המשובחים אשר יעשו. האמנם כאשר עשו העגל וראה ה' יתברך שרירות לבם הרע ובכל יום ויום יחטאו לפניו, הוצרך לתקן להם צרי ורפואה למחלתם ורשעיהם ולכן באו מצוות הקרבנות מהעולות אשר יעשו לכפר על הרהורי לבם ומהחטאת והאשם ושאר מיני הקרבנות כולם שלא נצטוו עליהם אילו לא היו חוטאים... ועל זה מפני כובד חטאתם הוצרכו למצוות הקרבנות.¹²

לסיכום: הן לדעת הסוברים כי ציווי המשכן קדם לחטא העגל הן לדעת הסוברים להפך, השפיע החטא על צביונו של המשכן; ואין בכך כדי להורות כי הציווי על המשכן הוא בדיעבד.

ב. מדוע נכתב ציווי המשכן לפני החטא?

לדעה כי ציווי מלאכת המשכן היה לאחר חטא העגל יש לשאול: אם כן, מדוע כתבה אותו התורה לפני החטא?

ויש לומר כי סדר הדברים בתורה אינו סדר כרונולוגי עובדתי, כי אם סדר רוחני, חינוכי ורעיוני. סדר זה מדגיש את מה שראינו לעיל, כי גם לדעת רש"י, ההתגלות במשכן היא אידיאל לכתחילה, שאינו תלוי בחטא העגל. יתר על כן, בדרך זו נסמך ציווי המשכן מלפניו למעמד הר סיני, שאת הקשר בינו ובין המשכן ציינו בשיעור הקודם, ולאחריו – לחטא העגל, שהשפיע על צביונו.

ועדיין נותר להסביר: כיצד יבאר ספורנו – הסובר כי חטא העגל לא רק השפיע על ציווי המשכן, אלא הוא הסיבה לו – את הקדמת ציווי זה לחטא העגל? לשם כך ניעזר בפירושו של רבנו בחיי:

10 הרחיב על כך הרב ש' אבינר, טל חרמון, פרשת תרומה א, עמ' 122-123.

11 לעתיד לבוא ישוב עם ישראל כולו למדרגת הכהונה: "וְאִתְּם פְּהַיִּי ה' תִּקְרָאוּ" (ישעיהו ס"א, ו); "וְגַם מִהֶם אֶקַּח לַפְּהַיִּים לְלוֹיִם אֲמַר ה'" (שם ס"ו, כא).

12 מתוך פירושו לירמיהו ז', כב – "כִּי לֹא דִבַּרְתִּי אֶת אֲבוֹתֵיכֶם וְלֹא צִוִּיתִים בְּיוֹם הוֹצִיאִי אוֹתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַל דְּבַרִּי עוֹלָה וְזָבַח". וראה גם פירושו לשמות כ"ד, יח; כ"ט, לח (בעניין קרבן התמיד).

13 עסקו בכך: הרב א' הכהן במאמרו הנזכר בהערה 6; א' הורוביץ, "העגל והמשכן", שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום ז-ח (תשמ"ג-תשמ"ד), עמ' 51-59, אשר ריכז את כל ההקבלות שנביא כאן.

ופונים אליהם ומשתחווים נכחם לא-לוה ית'... ומשמעו בני העם את הדיבור הא-לוהי בעשרת הדיברות ומשה עלה אל ההר מתוך ציפייה ללוחות הכתובים אשר יוריד אל העם ולארונו... והיה להם דבר נראה לעין, אליו יכוונו... נשארו עומדים ומצפים לרדת משה... אולם משה נשאר בהר ארבעים יום... אז גברה האכזבה אצל אחדים מבני ההמון הרב ההוא... ולבסוף הרגישו אחדים מהם צורך לבקש להם נעבד שיוכלו לפנות אליו ככל האומות, אך גם הם לא כיחשו בא-לוהותו של מוציאם מארץ מצרים – הם ביקשו רק כי יהיה אתם תמיד נעבד מוחש אליו יוכלו לרמוז מדי ספרם את נפלאות א-לוהיהם...

חטאת העם הייתה אפוא רק בזה שעשו להם תמונה, דבר שנאסר עליהם, ובזה שייחסו כוח א-לוהי לדבר אשר עשו בידיהם ומרצונם, בלי אשר באה על כך מצוות הא-לוה...

כל חטא העגל לא היה אפוא יציאה מעבודת א-לוה מוציאם ממצרים, כי אם עברה על אחת ממצוותיו, – כי הוא ית' אסר את עבודת התמונות, והם עשו להם תמונה... (ספר הכוזרי מאמר א אות צז, בתרגום אבן שמואל).

הוזה אומר: חטא העגל לא היה עבודה זרה, כי אם עברה על האיסור להגשים את הא-לוה: "לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם" (שמות כ', יט; ועיין במפרשים שם).

יתר על כן: כפי שכבר רמזנו, לא בכדי עשו ישראל דווקא עגל. עיון בנבואות יחזקאל שצוינו לעיל יראה, כי הכרובים-השוררים שראה הנביא בחזונו אינם אלא מרכבת השכינה, 'הנושאת' כביכול את הקב"ה ממקום למקום. משבושש משה לרדת מן ההר, החליטו בני ישראל – אשר זכו לראות את המראה הנשגב של כיסא כבוד ה' המונח על כרובים (עיין שמות כ"ד, י וברמב"ן שם) – לייצג את הקב"ה על ידי עגל-כרוב.¹⁵

כיצד מתייחס המשכן לבעיה זו? לכאורה אנו מוצאים בו שתי מגמות סותרות.

מצד אחד, המשכן מייצג את השראת השכינה בעולם בדרך מוחשית ביותר: משכנו של הקב"ה בעולם בנוי בתבנית של בית לכל דבר.¹⁶ בדומה לבית, מוקף המשכן חצר; וכחצרות הבתים בעת העתיקה, שחלק נכבד משימושן היה התקנת מאכלם של בני הבית, מוצב בחצר זו מזבח, שתפקידו – הקרבת "קִרְבָּנֵי לֶחֶמִי לְאִשִּׁי" (במדבר כ"ח, ב). למשכן – אף זאת בדומה לבית – חדר חיצוני וחדר פנימי. בחדר החיצוני יש שולחן ומנורה, המוכרים לנו ככלי בית מובהקים¹⁷ מבית

ד. בשתי התרומות מוזכרים נזמי זהב (ל"ב, ב-ג; ל"ה, כב).¹⁴
ה. אהרן לוקח את הזהב מאת העם (ל"ב, ד), ואומני המשכן לוקחים את התרומה מלפני משה (ל"ו, ג).

ו. לשון עשייה בעגל – "עשה לנו אלהים... ויעשהו עגל מסכה" (ל"ב, א, ד) – מקבילה לשימוש החוזר פעמים רבות מאוד בשורש ע"ה בציווי מלאכת המשכן ובביצועו.

ז. בסיום עשיית העגל נאמר "וירא אהרן" (ל"ב, ה), ובסיום מלאכת המשכן – "וירא משה את כל המלאכה" (ל"ט, מג).

ח. הן בחגיגת חנוכת העגל הן בחגיגת חנוכת המשכן נזכרת השמעת קול (ל"ב, ו, יז-יח; ויקרא ט', כד).

ט. העם מכריז על העגל "אלה אלהיך ישראל אשר העלוק מארץ מצרים" (שמות ל"ב, ד), ותכלית המשכן היא "וידעו כי אני ה' אלהיהם אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים" (שמות כ"ט, מו).

י. העגל עצמו מקביל לכרובים. במרכבה דיחזקאל הכרוב הוא שור (ראה יחזקאל א', י; י', יד) – ועגל, הרי הוא שור קטן: "יעשו עגל בחרב וישתחוו למסכה, וימירו את כבודם בתבנית שור אכל עשב" (תהילים ק"ו, יט-כ).

כמוכן, גם על רקע הקבלה זו נותרות המחלוקות בדבר מועד ציווי המשכן שקולות: הסוברים כי במקרה זה "אין מוקדם ומאוחר בתורה" יטענו כי ההקבלה מחזקת את דעתם, לפיה ציווי המשכן בא לאחר חטא העגל וכתיוקן לו; ואילו בעלי הדעה השנייה יאמרו כי התיאור המקביל הוא בבחינת הקדמת תרופה למכה, ואמנם הציווי היה עוד קודם החטא, אך בניין המשכן מביא בחשבון את חטא העגל, כפי שמשתקף בשינויים שצוינו לעיל.

על משמעותה של ההקבלה נעמוד בסיום הפרק הבא.

ד. המשכן: הרחקה מן הגשמיות או ביטוי מוחשי לנוכחות השכינה?

ידוע פירושו של רבי יהודה הלוי לחטא העגל:

העמים כולם בזמן ההוא היו עובדי תמונות, ואילו באו פילוסופים אל חכמי אומה אחת והביאו בפניהם ראיה על אחדות הא-לוה ועל ריבונותו, אי אפשר היה לחכמים אלו בלא שיחדו תמונה, אליה אפשר לכוון בעבודת הא-לוה...

והנה בני ישראל אף הם הובטח להם כי יורד אליהם מעם הא-לוה דבר מה אשר יראוהו ויכוונו אליו, כשם שכוונו, בצאתם ממצרים, אל עמוד הענן ואל עמוד האש, שהיו מסתכלים בהם ומכבדים אותם

15 מפאת קוצר היריעה הבאנו דברים חשובים אלו ברמז בלבד. להרחבה ראו שיעורו של הרב אמנון בזק "יסודותיו הרעיוניים של חטא העגל" (<http://www.etzion.org.il/vbm/archive/9-parsha/29kitisa.rtf>).

16 וליתר דיוק: בתוך אוהל – דבר המתאים לתנאי הנודדים במדבר.

17 כידוע, הציווי על מזבח הזהב בא בשלהי חלקו העיקרי של ציווי מלאכת המשכן (שמות ל', א-י), בנפרד מן הציווי על יתר הכלים. למזבח זה מעמד ייחודי, והוא אינו חלק מן המבנה הבסיסי של בית ו'ריהוט'. במעמדו הייחודי של מזבח הקטורת עסקו רבים, עיין למשל בעיונו של הרב אלחנן

14 על ההקבלות האחרונות עמדו חז"ל בשקלים פ"א ה"א: "רבי יהודה בר פיזי בשם רבי: הן נקרא ולא נבהת! לטובה כל נדיב לב הביאו [חח וזנס] (ל"ה, כב); לרעה [ויפתרו] כל העם את נזמי הזהב אשר באזניהם [ויביאו אל אהרן] (ל"ב, ג)". וכן במדרש אגדה לפרשת תרומה (שמות כ"ו, ז): "זה שאמר הכתוב 'שחורה אני ונאווה' (שיר השירים א', ה)... שחורה אני בהב שנתתי לעגל, שנאמר [ויפתרו] כל העם את נזמי הזהב, ונאווה אני בהב שנתתי למשכן העדות, שנאמר 'כל נדיב לב הביאו חח וזנס' וגו'."

'ועשית שנים כרובים' (שמות כ"ה, יח). והלא אמר לך וצוך במעמד הר סיני 'לא תעשה לך פסל וכל תמונה?' לא קשיא: לך לא תעשה, אבל לי עשה. כיוצא בו 'מחלליה מות יומת' וגו' (שם ל"א, יד) ובמקום אחר אומר 'וביום השבת שני כבשים' (במדבר כ"ח, ט). כיוצא בו 'ערות אשת אחיך' וגו' (ויקרא י"ח, טז), ואמר אחר מכאן 'במה יבוא עליה' (דברים כ"ה, ה)

(מדרש אגדה מהד' בובר שמות כ"ה, יח).

המדרש עומד על אותו עיקרון – שמי שאסר דבר מה, יכול גם להתירו בהקשר מסוים – אך הוא מוסיף גם הסבר ל'חריגה' במקרה הנוכחי: את הכרובים ציווה הקב"ה לעשות לו, ולא שבני ישראל יעשו לעצמם.

הרב כשר מביא הצעות נוספות להסביר את ההבדל:

בשם ר' נתן: לא אסרה התורה אלא 'אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים מתחת', ודוגמת הכרובים אינה לא בשמים ולא בארץ, שלא היה בהם אלא פנים וכנפיים.

ואני ה"ר יוסף אומר שהכרובים מותרים דכתיב 'לא תעשה לך' – מקום שתוכל לראות, אבל הכרובים היו נעלמים מן העין, שהיו מונחים במקום שאין אדם נכנס כי אם כהן גדול פעם אחת בשנה.

עוד שמעתי כי לא נאסרו כי אם לעשות כדי לעבדם, שאם אי אתה אומר כן, היאך עשה (שלמה) את האריות (תורה שלמה שמות כ', ד, הערות לאות קלה).

הרחבנו כאן על הבעיה בעניין הכרובים והתשובות השונות שניתנו לה, מפני שהם מהווים דוגמה בולטת לבעיה הקיימת ביחס למשכן כולו,¹⁹ ומדגישים את המתח הקיים בו בין המחשה לבין הימנעות מייצוג מוחשי.

אחת הדרכים להבנת המתח הזה היא לראות בו מיזוג שתי תפיסות של המשכן: הבנתו כמבנה האידיאלי להשראת שכינה מחד גיסא, וכסוג של התמודדות עם מעשה העגל מאידך גיסא.²⁰ מיזוג זה משלב ביטוי סמלי של השראת שכינה על ידי בית וכלים – תוך מילוי הצורך של בני ישראל בביטוי מוחשי של הא-לוהות (כדעת מדרש אגדה שהובא בראשית השיעור) – מצד אחד, עם הרחקה מהגשמת הא-ל-עצמו מצד שני.

לסיום, נוכל עתה לחזור למשמעותה של ההקבלה בין מעשה העגל ומעשה המשכן. דומני כי הקבלה זו אכן נעוצה ביחס שבין חטא העגל כחטא של הגשמת הא-ל לבין יחסו המורכב של המשכן לחטא זה, והיא מדגישה את היות המשכן תיקון למעשה העגל: היא מבליטה את הניגוד שביניהם מצד אחד, ומצד שני – את ההיענות לרצונם העז

אחר – הבית שבנתה השונמית לאלישע, כדבריה לאישה: "נַעֲשֶׂה נָא עֲלֵיתָ קִיר קִטְנָה וְנָשִׂים לוֹ שָׁם מִטָּה וְשִׁלְחָן וְכִסֵּא וּמִנְרָה" (מל"ב ד, י) (ענין ספורנו שמות כה, כג). והיכן באמת ניצב במשכן הכיסא, מקום מושבו של הא-ל השוכן בו? הכיסא, הלוא הוא ארון הברית והכרובים שעליו, המשולים לכס מלכותו של "ה' צָ-בָאוֹת יֹשֵׁב הַכְּרֻבִים" (שמ"א ד, ד ועוד מקראות), ומוצבים בחדר הפנימי של ביתו – קודש הקודשים.¹⁸

אלא שכאן בדיוק מונח גם צדו השני של המטבע. אמנם קודש הקודשים מכיל – בדומה למקדשים זרים, להבדיל – כיסא מלכות; אך בניגוד למקדשים האליליים, אין על כיסא המלכות הזה שום ייצוג מוחשי של הא-ל השוכן עליו! הווה אומר: המשכן וכליו מסמלים באופן ממשי ביותר את ביתו של הקב"ה, אך אין בבית זה שום דבר שימחיש באופן כלשהו את עצם נוכחותו.

הביטוי המובהק ביותר למתח הזה שיש במשכן בין הגשמה והמחשה לבין הימנעות מהן הוא כמובן הכרובים עצמם. אף שבמשכן אין, כאמור, ייצוג מוחשי לא-ל עצמו, בכל זאת מצווה הקב"ה לעשות על הכפורת אשר על הארון שני כרובי זהב, דוגמת כרובי המרכבה. וכך שואל אברבנאל ריש פרשת תרומה:

בענין הכרובים שציוה יתברך לעשות על הכפורת, כי הנה יראה שהיה עובר בזה על 'לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת' (שמות כ', ג), ואיך ציוה אותם לעשות מה שהזוהרו עליו?

בתשובתו הוא מסביר כי תכלית הכרובים הייתה לשם שמים: לא לשמש כאמצעיים בינינו לבין הקב"ה, אלא לסמל את הקשר הנצחי בין המשפיע והמושפע, בין ישראל לאביהם שבשמים, ולאפשר את חלות השפע הא-לוהי; ועל כן לא חל בזה איסור "לא תעשה לך פסל".

ובחזקוני (שמות כ"ה, יח) פירש:

ואף על פי שאמר 'לא תעשה לך פסל וכל תמונה', כאן התיר צורת הכרובים שהרי לא נעשו להשתחוות אלא לשיבתו, דוגמא כרובים דכסא הכבוד (ישעיהו ו', א-ב), ודברים הרבה כאלו מצינו בתורה, כמו שכתוב: 'כל העושה בה מלאכה יומת' (שמות ל"ה, ב), והתיר לעשות בה תמיד, מוסף, מילה. ערות אשת אח ויבום. 'לא תלבש שעטנז... גדילים תעשה לך' (דברים כ"ב, יא-ב).

כלומר: הכרובים "לא נעשו להשתחוות אלא לשיבתו"; ועוד, שיש דוגמות נוספות בהן אסרה התורה דבר אחד והתירה דבר אחר כיוצא בו, בבחינת הפה שאסר הוא הפה שהתיר. דבריו מבוססים על מדרש אגדה:

19 הדיונים הם דווקא ביחס לכרובים מפני שהם עשויים זהב, ומפני שלדעת חז"ל בכמה מקומות, היו להם פני אדם (ראה למשל יומא נד ע"א, סוכה ה ע"ב, חגיגה יג ע"ב).

20 מעין תפיסתו של הרמב"ם (מורה הנבוכים חלק ג פרקים לב, מו) את עולם הקרבנות כמי שנועד להתמודד עם מציאות העבודה הזרה.

סמט "מזבח הקטורת – מקומו במשכן ומקומו בפרשה", בתוך ספרו: עיונים בפרשות השבוע, ירושלים ה'תשס"ב, עמ' 251-237.

18 ובשיעור 8 ראינו את דברי הרב שלמה פיישר (בית ישי – דרשות, חלק ב, עמ' שכז) ש"כשם שהארון דמות כסא, הוא גם דמות מטה", עיין שם.

של ישראל לבטא את קרבתם לקב"ה באמצעים מוחשיים, כפי שהתבטא בעגל.

סיכום

בשיעור זה התמקדנו במשמעויות הרוחניות של השיטה כי ציווי המשכן ניתן לאחר מעשה העגל: עדות כי ה' שוכן בישראל גם לאחר החטא, רצון של הקב"ה לחזור ולקרוב את ישראל, או התחשבות א-לוהית בצורך האנושי באמצעי עבודה מוחשיים.

עמדה מרחיקת לכת מציג ספורנו, הרואה במשכן כמכלול – הן במבנה עצמו הן בדרך העבודה בו – צמצום משמעותי בהשראת שכינה בעולם, שהוא תוצאה ישירה של החטא. בשיטת רש"י, לעומת זאת, ראינו כי האיחור הכרונולוגי של ציווי המשכן לאחר החטא אינו מחייב תפיסה של המשכן עצמו כדיעבד, אלא תכליתו להצביע על הקשר בין המשכן למעמד הר סיני שקדם לו מחד גיסא, ולהראות את השפעת החטא על צביון המשכן ועבודתו מאידך גיסא. להשלמת חלק זה של השיעור הצענו בקיצור כמה תשובות לשאלה מדוע כתבה התורה את ציווי המשכן קודם החטא לדעת הסוברים כי במציאות אירעו הדברים בסדר הפוך.

לסיום עמדנו על ההקבלה בין מעשה המשכן למעשה העגל ועל משמעותה לאור יחסו המורכב של המשכן לבעיית הגשמת הא-ל, העומדת ביסודו של חטא זה.

בשיעור הבא ברצוננו להראות ביטויים נוספים של השאלה אם המשכן הוא לכתחילה או בדיעבד, ולהציע היבט נוסף למחלוקת היסודית שבה אנו עוסקים.

כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ז
עורך: בעז קלוש

בית המדרש הווירטואלי שלידי ישיבת הר עציון
האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דואל: office@etzion.org.il
